

University of Groningen

Het peilen van de diepte

Miedema, S.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Miedema, S. (1997). *Het peilen van de diepte: de relatie tussen werkloosheid en delinquentie bij jongvolwassen mannen*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

DEEL 2: LEVENSTIJLEN NADER BEKEKEN

In dit deel sta ik stil bij de zes typen levensstijlen van werkloze jongvolwassen mannen, die ik op basis van het onderzoeksmateriaal heb onderscheiden. In de hoofdstukken 6 t/m 11 worden deze beschrijvingen gepresenteerd. De individuele citaten zijn bedoeld om het discouseigene van een levensstijl te benadrukken. De citaten worden weergegeven tussen dubbele aanhalingstekens. In de opbouw van de diverse hoofdstukken wordt in principe een vergelijkbare volgorde aangehouden.

In het slothoofdstuk van dit deel geef ik een korte samenvatting van de geconstrueerde levensstijlen.

Type I: de levensstijl van ongebonden marginale werklozen¹

6.1 Inleiding

Deze jongens groeien op in gezinnen aan de onderkant van de samenleving. Kenmerkend voor dit stratum is hun marginale maatschappelijke positie. Deze marginaliteit kent door zijn classespecifieke inbedding een structureel karakter. Deze positie vertaalt zich ook in cultureel opzicht. Het discours van deze 'onderklasse' is relatief gesloten en vindt zijn uitdrukking in een specifieke levensstijl waarin handelingsalternatieven traditioneel ingeperkt zijn.²¹³ Individuele mobiliteitsroutes daargelaten — bijvoorbeeld de mogelijkheid van ontsnappingsroutes via deelname aan hogere vormen van onderwijs — is het nog steeds zo dat gegeven achterstanden en achterstellingen generationeel worden gereproduceerd. Deze (intergenerationele) reproductie is niet statisch; ook bij deze levensstijlen is er sprake van transformatie en 'modernisatie'. Ondanks deze processen kan gesteld worden dat het discours van deze levensstijl pragmatisch-realistisch is en voortbordurt op dat van het ouderlijk milieu. Wanneer ik in het volgende hoofdstuk de levensstijl van type II bespreek — ook deze vormt onderdeel van de marginale arbeidersklasse — dan zal duidelijk worden dat met name de afwezigheid van de oriëntatie op huwelijk en gezin als centrale levensopgave — kortweg, de irrelevantie van een relationele identiteit — kenmerkend is voor de levensstijl van type I.

6.2 Oriëntatie ouderlijk gezin

De opvoeding in deze gezinnen is te karakteriseren als een bevelshuishouding, het afdwingen van gehoorzaamheid op basis van macht/fysieke kracht door de ouders. Met name in de primaire socialisatiefase moeten de kinderen zich houden aan de door de ouders gestelde regels. De meer pedagogische (middenklasse) 'principes' die zich baseren op communicatie en argumentatie — een meer psychologische aanpak — zijn afwezig. "Nou, ik kon bijna niks met hun bespreken, als je het daar op gooit, dan bijna niks nee".

De opvoeding is erop gericht kinderen vroeg zelfstandigheid bij te brengen. Deze zelfstandigheid is niet zozeer gericht op de ontwikkeling en articulatie van een eigen

1. Dit type is gebaseerd op een tweetal respondenten, te weten: R08 en R41.

mening (mondigheid), maar vooral op zelfredzaamheid in meer fysieke zin. Ze worden in hun doen en laten nauwelijks gecontroleerd. Dit houdt in dat met name in de secundaire socialisatiefase deze jongens ruimte krijgen — en deze ook nemen — om hun eigen gang te gaan; de bevelshuishouding functioneert dan niet meer. Binnen dit milieu is het afdwingen van gehoorzaamheid dus vooral gebaseerd op de toepassing van masculiniteit en fysieke superioriteit. Gezagsverhoudingen zijn positioneel bepaald: vrouwen zijn ondergeschikt aan mannen en kinderen aan hun ouders. Wanneer de bevelsstructuur (controlemacht) van de ouders deze basis verliest — bijvoorbeeld door verlies fysiek overwicht, moeders die er alleen voor staan door scheiding, vaders die werkloos zijn (wegvallen kostwinnersrol) — versterkt dit het verzelfstandigingsproces. "Nou toen ik een jaar of veertien, vijftien was toen heeft m'n pa een keer proberen mij een klap te verkopen. Dat is hem heel raar gekomen toen. Heeft ie nooit meer geprobeerd". In zekere zin leiden deze jongens een niet langer door volwassenen gecontroleerd bestaan. Straffen, het corrigeren van ongewenst gedrag, haalt dan ook weinig uit. "Nou ik heb al heel vroeg aangeleerd, hier is het gat van in en daar is het gat van uit (wijst op zijn beide oren). Ik trek me d'r heel weinig van aan hoor".

Door de losse gezinsstructuur en de relatief onderontwikkelde affectieve relaties zijn deze gezinnen te kenschetsen als 'kostgangersgezinnen'. In de onderlinge omgang overheerst een instrumentele visie: een ieder bemoeit zich met zijn eigen zaken, men is vooral gericht op de eigen problematiek, het nastreven van eigen voordeel enz., kortom: leven en laten leven. Het gevoelsleven van de overige gezinsleden, hun emoties, problemen, is geen gespreksonderwerp. "Daar (relatieproblemen ouders) heb ik ook nooit naar gevraagd, bemoei ik me ook niet mee".

Het organiserend principe dat daaraan kan worden verbonden is de zoëven besproken eis van zelfredzaamheid. "En zo ik zei: Ik heb jong geleerd om mijn eigen problemen proberen op te lossen dus eh...". Deze zelfredzaamheid is voor deze jongens synoniem met enerzijds een houding van onverschilligheid, anderzijds met die van stoerheid ('macho'-kwaliteiten). Ook naar vrienden pantsert men zich tegen een teveel aan emotionele betrokkenheid. Andere daarmee verbonden aspecten zijn bijvoorbeeld: een zekere militantie naar autoriteiten; een wantrouwende houding ten opzichte van onbekenden; een zekere afstandelijkheid in het inlevingsvermogen naar problemen van anderen. Het bewaken van de eigen autonomie — of anders gezegd, het leven in eigen regie — is de overlevingsstrategie bij uitstek. Deze notie komt dan ook in allerlei toonaarden in de interviews naar voren. De eis van zelfredzaamheid omvat dus niet alleen financiële onafhankelijkheid, maar ook sociale en emotionele autonomie. Ze hebben het gevoel er alleen voor te staan. Dat houdt ook in dat je je naar anderen toe minder hoeft te verantwoorden. Dergelijke ervaringen leiden ertoe dat ze gevoelens van onzekerheid maskeren; zo kunnen (durven) ze zich emotioneel niet zwak op te stellen. "En alleen in uiterste noodgevallen dan, hele goeie kameraad, die je wat zei, maar die vertelde je dan ook maar de helft. Niet echt veel, alleen als het je effe heel hoog zat, een paar woorden d'r over praten en dan had je ook al weer wat anders".

Een 'keerzijde' is dat ze moeizaam (hechte en duurzame) bindingen aangaan. De consequentie daarvan is dat er weinig significante anderen (betrekkingspersonen) zijn. Daar-

mee vervalt ook de normatief-morele voorbeeldfunctie (rolmodel) van respectabele significante anderen. In hun milieu is eerder sprake van contra-voorbeelden. "Ik ben eh.. het buitenbeentje, van de hele familie zo'n beetje dan hoor. M'n pa z'n kant niet, m'n moeke z'n kant zeg maar, meer criminelen in het vak".

Het zelfhandhavingsprincipe kent door zijn absoluut karakter tevens een zekere starheid; men heeft weinig oog voor compromissen of alternatieven. Op keuzes terugkomen gebeurt niet gemakkelijk. "Kijk, d'r zijn wel jongens die hebben mij verlinkt, maar eh.. die komen mij echt niet weer voor de voeten, hoor. Die blijven wel uit de buurt. D'r zijn jongens die durven niet meer in Drachten te komen. Dat is iets, dat moeten ze bij mij niet flikken, dan word ik gevaarlijk". Door de relationele gezinsproblematiek — een onontwarbare kluwen van ruzies, scheiding, geweld — in combinatie met existentiële onzekerheden als werkloosheid, bestaansonzekerheid en persoonsgebonden disfunctioneren door bijvoorbeeld alcoholproblemen, enz. is er vaak sprake van éénouder-gezinnen, waar meestal de vrouw de verantwoordelijkheid voor draagt. In conflicten of na scheiding kiezen ze vaker partij voor moeder. Van hun vaders hebben ze geen hoge pet op. "Ik zie m'n vader gelukkig niet meer. Ik denk dat als ik hem tegen kom, dat ik eh.. d'r wel eens in kan meppen. Nou mijn broertjes die zijn van mij welkom, maar die komen niet. Nou dat moeten ze ook zelf weten. Heb ik totaal geen moeite mee, maakt me helemaal niet uit. [...] Zij(n moeder) begrijpt ook niet dat ik daar niet heen ga. Ze zegt: Ik heb nooit geweten dat jij zo hard was. Nou, daar kom je nou mooi achter dan. Maar ja, dat leer je door de jaren wel".

Door dergelijke ervaringen ontwikkelen ze een pragmatische en rigide houding waarin een combinatie van strijdbaarheid en fatalisme doorklinkt: dingen lopen nu eenmaal zoals ze lopen. "Alles wat ik tot nu toe behaald heb, heb ik zelf behaald en eh.. daar heb ik zelf achter gestaan. En als ik eh.. daar nou al eh.. spijt van zou hebben en dat ik daar al mee ga zitten, ik bedoel: Waar blijf ik dan. Ik bedoel: Dan kan ik van alles wel spijt hebben". Terugkijken heeft geen zin. "Geweest is geweest, dat ken je niet veranderen. Ik leef in de realiteit. De realiteit is het heden, dat is de realiteit. En niet waanbeelden in de toekomst en niet dingen die gebeurd zijn in het verleden. Die kun je toch niet meer veranderen. Je kan ze hooguit gebruiken voor aanwijzingen om het beter te doen in de toekomst. Maar verder ken je ze niet meer gebruiken en veranderen ken je het ook niet".

De anticipatie op eventuele handelingsconsequenties is gering. Impulsiviteit, hedonisme en een kort-termijn perspectief zijn daarvoor illustratief. Anderen de schuld geven past daar niet in: ook als het tegenzit blijf je zelf verantwoordelijk. "Och nee, wat moet je die mensen (ouders respondent) kwalijk nemen als ze niet beter weten. Ze hebben proberen d'r te van te maken wat er van te maken valt. Ja, ze hebben geprobeerd wat ze konden en d'r is weinig goeds uit voort gekomen". Dit sluit overigens niet uit dat ze bijvoorbeeld in hun latere justitiële contacten een strategisch gebruik kunnen maken van het excuus van gezinsomstandigheden e.d. In die zin ontwikkelen ze, naast hun straatwijsheid, ook een vorm van 'welzijnswijsheid'.

6.3 Onderwijsoriëntatie

Het volgen van onderwijs wordt vooral gezien als het moeten uitzitten van de leerplicht. "Als ik nou dertien was geweest en ze hadden me werk aangeboden had ik het ook aangenomen. Was ik niet naar school gegaan, echt niet". Na de basisschool is, gelet op hun milieu van herkomst, het LBO (nu VBO) de meest voor de hand liggende keus. In hun perspectief is werken vooral met de handen werken; vandaar ook hun voorkeur voor praktische kennis en praktijk-vakken. "Ik wou d'r zelf ook heen, maar och, ik wou het voor mezelf niet te moeilijk maken. Ik ben geen theorie-mens, ik moet het van de praktijk hebben. Ik moet het met m'n handen doen".

Het hebben van diploma's wordt niet zo belangrijk gevonden. "Maar van de andere kant, als ik het afgemaakt had, denk ik, had ik toch ook geen werk gehad". Daarmee vervalt het (extrinsieke) nut van de vervolgopleiding. In hun ogen is de intrinsieke waarde van het doorleren eveneens gering. Je zou kunnen zeggen dat hun leerschool vooral de straat is ('street-wisdom'). Het gebrek aan onderwijsstimulering, ouderlijke controle, hulp bij het huiswerk e.d. sluit daarbij aan. "Ik vond werken veel belangrijker. Nu nog trouwens. Ik zie nog niks in diploma's, want je moet tegenwoordig om cassière te zijn, moet je al HAVO hebben, dus ik vind het gewoon maf".

Als ze, hoewel nog leerplichtig, werk kunnen krijgen dan nemen ze dat. "Ik heb dus ook geen diploma. Zo'n drie maanden voor de examens kreeg ik een, stond een advertentie in de krant, heb ik gesolliciteerd. Ik kwam binnen en werd gelijk aangenomen". Dergelijke beslissingen nemen ze zelf. "Hebben we d'r (zonder diploma van school gaan) nooit over gepraat. Moei je zelf weten eh.. werd niet over geluld bij ons. Dat maak ik zelf wel uit. Gelukkig wel. Ik hou er niet van dat mensen me willen dwingen om iets te doen wat ik zelf eigenlijk niet doe".

6.4 Oriëntatie leeftijdgenoten

Mede door huiselijke en woon-omstandigheden als onderlinge ruzies van de ouders trekken ze vroeg op met allerlei leeftijdsgenootjes. In hun adolescentiefase raken ze steeds meer 'peer'-gecentreerd. Vrienden kennen ze vooral door gezamenlijke activiteiten op straat en hun kameradennetwerken zijn dan ook buurtgeoriënteerd. Vrienden van school vertonen daarmee een zekere overlap. "We kwamen mekaar meestal in het dorp tegen en dan gingen we ergens heen enzo. Ja, we had.., dat was dan toevallig. We zijn wel eens met een club van twintig man weggeweest. Die kenden mekaar dan allemaal. Waar gaan jullie heen? Nou gaan daar en daar heen. Ja, wij ook. Nou gaan we met z'n allen heen. Nou klaar toch. Meer toeval ja. Dat heb ik ook liever".

In de onderlinge omgang wordt de 'pikorde' (status) bepaald door een zeker bravouregedrag en fysieke zelfhandhaving. Vrienden zijn er, zoals al aangegeven, niet om over persoonlijke zaken te praten, maar vooral om dingen mee te doen. In die zin sluiten ze makkelijk contacten, maar deze zijn wel uitwisselbaar. "Kijk, want ik ben zelf, nou eh.. ja, getapt niet want dat is wat anders, maar vlot. Ik ken snel met iemand opschieten".

Ze spreken zelf dan ook eerder van kameraden dan vrienden. "Je kunt het leven zo moeilijk maken als je zelf wilt. Ik ben maar zo: Ik laveer overal een beetje tussendoor en dan kom ik er langzamerhand wel eens. Ik heb nooit zo lang problemen. Als ik problemen met personen heb, praat ik het even uit als het lukt en zo niet, dan moeten ze maar bij me wegblijven".

Als ze ouder worden en gaan deelnemen aan het uitgaansleven doen ze allerlei nieuwe contacten op, maar ook dan selecteren ze elkaar op elementen uit hun levensstijl. Er is weinig oriëntatie op specifieke jeugdsbiculturen en daarmee verbonden stijluitingen. De participatie aan het verenigingsleven is laag; ze hebben moeite met verplichtingen en aan autoriteit van 'leiders'. "Nou ik heb een tijdje gevoetbald en eh.. altijd ruzie met de scheidsrechter".

Door de relatieve ongestructureerdheid van kameradengroepen kunnen ze verschillende activiteiten ontwikkelen en naar eigen believen in- en uitstappen. Veel activiteiten komen toevalligerwijs tot stand; men treft elkaar op straat en besluit dan iets te gaan doen. Imponeer- en kickgedrag, 'impression management' vormen daar onlosmakelijk deel van uit. Een voorbeeld daarvan is het opvoeren van een brommer. "Ik had hem nog geen week thuis, toen reed ie honderdtien. Ze hebben me nooit kunnen pakken trouwens met opgevoerde brommer. Ik ben één keer opgepakt. D'r zat een haarscheur in de achteras. Ja, het is onverantwoordelijk rijgedrag, andere mensen in gevaar brengen. Daar kreeg ik een boete voor, maar omdat ze niks kunnen vinden hebben... Ik bedoel: Gewoon even pesten". In die zin wordt er veel 'geouwehoerd' en kunnen activiteiten soms (ongewild) uit de hand lopen. Knokken beperkt zich vooralsnog min of meer tot geritualiseerd imponeer-gedrag, maar soms wordt het menens. "Nou enkele keer wel, dan kwamen die jongens uit andere dorpen weer, die zouden ons daar even wegschoppen, hè. Nou ja, en dan was het weer feest. Hebben trouwens in die zaak, is nog maar een keer wat vernield toen, maar eh.. deden altijd buiten, d'r uit!".

Hun 'culturele' belangstelling is vrij gering en uitgaan is vooral stappen, achter de meiden aangaan en lol maken. Alcoholgebruik, gebruik van drugs, knokken, straatbaldigheden zijn daarmee verbonden en bepalen mede de reputatie en groepsloyaliteit; naar buitenstaanders sluiten ze de rijen. Op hun deviantie en delinquentie kom ik nog terug. "Maar eh.. alleen al door de criminaliteit en eh.., omdat ik een paar keer hier iemand eh.. best heb nagekeken. Heb ik een naam gekregen. Maar ja, ze hebben meestal niet door dat die mensen, die een pak slaag krijgen dat ook wel verdiend hebben, want ik ram er niet zo maar op, echt niet. Totaal geen behoefte aan, maar ik ben wel korter. Ik ken niet eh.., ja als ik de goeie mag, kan ik veel meer verdragen, maar vreemdelingen die hoeven bij mij echt niet te veel grappen uit te halen. Dan waarschuw ik ook maar een keer, in principe. Ik heb vroeger ooit es drie keer gewaarschuwd, toen had ik een mes in m'n donder. Ik zeg: Ik waarschuw in het vervolg maar één keer. Eh.., daar wordt over gepraat, iedereen praat er op het laatst dan over hè".

Wanneer ze relatief jong uit huis gaan en op zichzelf gaan wonen dan wordt het patroon iets huiselijker (eigen huishouding, tv-kijken, bij elkaar op bezoek), maar, zeker

als ze werkloos zijn, blijven uitgaan en open staan voor allerlei experimenten, handel-tjes drijven e.d. belangrijke waarden. "Nou ja, ik heb wel vrije tijd. Ik bedoel: Ik doe het huishouden en dan eh.. wat er overblijft, dan ja. Ik heb genoeg kennissen en vrienden waar ik naar toe kan gaan, waar ik mijn tijd kan verdrijven". "Vrije-tijdsbesteding, wat is vrije-tijdsbesteding? Ik heb hele dag vrij. Je hebt elke dag toch vrij. Hobby's, echte hobby's heb ik niet, liever met handel bezig".

6.4.1 Vormen van deviantie en delinquentie

Wanneer ze zich in de secundaire socialisatiefase bevinden, kent hun vrije-tijd nauwelijks meer een inkadering in het gezin. Het gebrek aan huiselijke gezelligheid, de huisvestingssituatie (bijvoorbeeld geen eigen kamer), interne gezinsproblemen, een houding van afscherming (gesloten gezinsklimaat, geen vreemden over de vloer) spelen daarbij een belangrijke rol. Ze creëren dan hun eigen, informele sociale jeugdruimte, gedeeld met vriendengroepen, waarin plaats is voor experimenteel gedrag (de vrije-tijd in eigen regie), status- en identiteitsverwerving. Dergelijke vriendengroepen zijn, zoals we al hebben gezien, relatief los gestructureerd en 'boezemvriendschappen' komen weinig voor. "Eh.. vrienden? Heel veel kennissen, dat wel maar echt vrienden, niet echt. Nee, daar heb ik ook geen behoefte aan. Ik heb liever de meeste contacten toch wat oppervlakkig".

Het gezamenlijk rondhangen op straat, dollen en ouwehoeren, is een soort toeëigening van de publieke ruimte. De activiteiten daar kunnen overlast veroorzaken en door hun zichtbaarheid reacties oproepen als meer politiecontrole, negatieve beeldvorming. Scharnierpunt is het handhaven van een 'machoreputatie'. Wanneer deze jongens zo'n vijftien, zestien jaar zijn, gaan ze compleet hun eigen gang. Focal-concerns in deze periode zijn brommers (sleutelen, opvoeren, handelen) en stappen. Stappen is vooral lol beleven (kick-gedrag, drinken, achter de meiden aan). "Ja, wat is veel. Kijk, de ene ken wel twintig potjes bier en die ander ken na vijf wel bezopen wezen. Nou de ene keer had ik drie op en dan dacht ik van: Ik hoef niet meer. Maar het is ook wel gebeurd dan had ik veertig op".

Hun reputatie in kameradengroepen (status) is, zoals al meerdere keren benadrukt, vooral gebaseerd op bepaalde macho-kwaliteiten als: voor jezelf opkomen, ook in fysiek opzicht, durven meedoen (groepsloyaliteit), en je niet laten verneuken. "Eh.. echt beruchte naam niet, maar ook van: Vreet maar niet teveel bij hem uit, want hij ken je zo neer meppen. Hij houdt er niet van. Ik had dan de naam van: Als ze me kwaad maken dat ik wel eens vreemd kon slaan. Dat wisten ze allemaal wel. Je moest me niet kwaad maken".

Wanneer ze werkloos worden, ze zijn dan zo'n twintig, eenentwintig jaar, krijgt de 'vrije' tijd een meer absolute waarde. De invulling daarvan spoort steeds minder met een conventioneel bestaan en de daarbij horende tijdsstructurering. Een ander met de vrije-tijd verweven aspect is hun delinquentie. Ze zien dan (vermogens)delinquentie steeds meer als een aanvullende of alternatieve bron voor inkomensverwerving.

In de secundaire socialisatiefase plegen ze allerlei vormen van deviant en delinquent gedrag. Onderdeel daarvan is ook het experimenteren met verschillende soorten drugs. Vaak beginnend als begeleidingsverschijnsel van het stappen, gebeurt de introductie meestal door oudere kameradengroepen. Willen ze erbij horen dan is meedoen bijna niet te vermijden. Maar hun nieuwsgierigheid hangt ook samen met impulsief hedonisme en behoefte aan exploratie. Het soort drug waar ze kennis mee leren maken, is tot op zekere hoogte toevallig. Gebruikelijk is evenwel het beginnen met speed of hasjiesj. "Een jaar of veertien, vijftien. Eh.. speed. Ik had eh.., die jongens, ik ging toen wel met de jongens om. Die waren een aantal ouwer dan mij, die gebruikten het wel. De eerste keer toen zaten ze dat op te snuiven. Kijk d'r naar, ik zeg: Word je daar lekker van. Ik heb toen vroeger al gezegd: Ik wil alles een keer proberen wat er te koop is. Nou ze zeiden: Ja, je kickt er van op. Nou geef mij ook maar een snuif". "Ja, eerst hasjiesj. Daar ben ik mee in aanraking gekomen, voor het eerst. Het effect merkte ik wel meteen. Dat vond ik wel fijn".

Het proberen van harddrugs en het optrekken met gebruikers uit de 'sien' is vaak een volgende fase. Dit is een nieuwe spannende ervaring en het profileren van een zekere 'coolness'. "Toen eh.. kwam ik met eh.. andere jongen (..) en die zat in de heroïne bezig en eh.. ja, ik wou ook proberen, waarom niet en eh.. nou toen zat ik aan de heroïne".

Ze definiëren zichzelf niet als verslaafd; dit zou immers een andere vorm van afhankelijkheid betekenen. "Eh.. ik heb een, nou behoorlijke tijd heb ik heroïne gebruikt. Daar ben ik in één keer acuut weer mee gestopt. Toen kreeg ik zelf door dat het bijna te laat was en de jongens die ik daar van ken, die zijn bijna allemaal nog steeds aan de heroïne. Die kom ik een enkele keer, kom ik ze tegen. Dan vragen ze: Gebruik jij nog? Nee. Nog steeds niet, niet meer. Dat kunnen ze zich niet voorstellen. Maar ik ben in één keer mee gekapt, dat gaat me te ver. Ja, ik ben in een keer gestopt, zelf. Ik had een maand of vijf, zes, zeven gebruikt. Ik heb in één keer gekapt". Om niet te afhankelijk te worden van één bepaalde drug, gebruiken ze meerdere drugs naast elkaar. "Ik ben polydruggebruiker is mij verteld. Polydruggebruiker is iemand, die allerlei soorten drugs gebruikt, niet specifiek één soort. Nou, ik gebruik meerdere soorten, ik gebruik alles". Natuurlijk dreigt ook hier het gevaar van doorschieten in 'scoorgedrag' en verloedering. Zo geven ze, als ze heroïne gebruiken, de voorkeur aan chinezen (het roken van heroïne) boven spuiten. "Dat heb ik altijd hooggehouden, ik wil geen naald in mijn donder. Ik ben er niet benauwd voor. Maar eh.. ik wil gewoon geen naald in mijn donder. Ik weet, ik heb alles nagelezen en ik weet wat voor gevolgen zo'n spuitje heeft. De eerste keer is het van: Ach ja, ach gaat wel. De tweede keer dan weet je wat voor werking het heb. Dan weet je waar je op letten moet en wat de kick is, en de derde keer denk je van: Jonge, jonge, maar dit is het hoor, hé. Nou, dat is zo lekker en dat kan nog wel een keertje en nog een keertje". Het 'reguleren' van het druggebruik hangt ook af van aanbod, financiële mogelijkheden en het ontdekken van verslavingsgevaar. "Verleden jaar of eerverleden jaar zat ik daar nog tegenaan, maar dat heb je toch zelf in de hand. Junks zijn gewoon aanstellers. Ja dat zijn grote aanstellers. Als je nou niet ken scoren en je kan verdomme, je hebt het geld er niet voor en de middelen zijn er niet voor en

eh... Nou, als het er niet is dan is het er toch niet, klaar. Ik bedoel: Je hebt toch eh.. veertien, vijftien jaar of zestien jaar, nee achttien jaar had ik toen geleefd zonder heroïne. Ik bedoel: Dan kan ik toch wel zonder heroïne doorgaan".

Hun druggebruik willen ze dus, tot op zekere hoogte, onder controle kunnen houden. In hun onmiddellijke omgeving zijn genoeg negatieve voorbeelden van 'junks'. Zover willen zij het niet laten komen. "Ik ga d'r ook bij voorbaat niet zoveel mee om, echt stevige gebruikers niet. Dan word je weer te veel in de verleiding gebracht om zelf ook steeds weer meer te nemen. Ik zie ze nog wel eens maar eh.. ze bieden mij ook wel eens aan. Ik weiger, absoluut. Ik ben gestopt omdat het te ver ging. Ik heb nou het gevoel als ik eh.., ik kan wel zeggen ik wil weer eens één proberen, maar ik heb net het gevoel of zou die ene me dus echt over die drempel helemaal heen kunnen halen. Ik begin er gewoon niet aan, is makkelijk zat. Ik heb dus wel gehad dat eh.. zaten ze te chinezen naast me, dan gebruikten ze dus naast me. En dan zit je (kijkt verlekkerd), nee, dan kijk je de andere kant maar effe op".

De consequentie van het minderen van drugs is meestal het meer gebruiken van alcohol. Ook hier moet weer een balans worden gevonden. "Zuipen, blowen, alles en de laatste tijd, nou ik weer gestopt ben met blowen drink ik weer redelijk, ja. Nou ja, elke dag toch wel wat jenever en wat bier, ja. Ik word er ook niet anders van. Hoe meer ik zuip hoe rustiger ik word".

In meer algemene zin is hun delinquentie in eerste instantie leeftijdsgebonden. Door hun omgang met groepen lotgenoten en oudere kameraden worden ze op jonge leeftijd geïnitieerd in allerlei vormen daarvan; er is dan vooral sprake van primaire (leeftijdsgebonden) delinquentie. In de secundaire socialisatiefase zijn de politiecontacten meestal nog incidenteel en hangen deze vaak samen met het opvoeren van brommers en andere zichtbare 'bagateldelicten' als vernielingen. Na verloop van tijd tekent een beginnende 'criminele carrière' zich steeds meer af. Verwervingsaspecten, imponeergedrag en reputatiehandhaving — joy-riding, geweldscriminaliteit-, vallen in deze beginfase nog vaak samen. "Die jongens die met mij omgaan en die mij kennen, die weten wel dat ik met zwaardere jongens in aanraking kom enzo. Omdat ik eh.., die houden automatisch al een beetje zo van: Oh, die (naam respondent). Oe eh.. anders haalt hij zijn maatjes op of zo. Ze laten mij m'n gang maar gaan, hè". Ze zien zichzelf niet als agressieve uitlokkers. "Ik geef liever een glaasje bier weg dan dat er gemept moet worden. Maar als ze me moeten hebben dan ken het, echt. Dan loop ik er niet voor weg. Ik geef ze altijd de gelegenheid om d'r onder weg te, onderuit te komen op een elegante manier, dat ze niet voor paal staan of wat dan ook, hè. Ik wil desnoods wel een glaasje bier aan bieden of wat dan ook, maar als ze echt willen, dan: Kom maar mee naar buiten. En dan niet dreigen van: Ik pak je morgen of zo, dan direct afmaken". Het lijkt wel alsof ze bijna als vanzelf bij allerlei knokpartijen betrokken raken, maar hun uitgaansgedrag, alcoholgebruik en provocatief optreden zijn duwende elementen. "Een vechtpartij op straat. Een maat van mij kreeg plotseling klappen. Waarom eh.., helemaal geen waarschuwingen niks, staat daar een gast met een stok te rammen. Nou ja kijk, ken ik moeilijk zien, dus ik begin ook te rammen. Komen er nog twee van die gastjes aan, begon ik nog harder te rammen. Nou toen heb ik die ene heb ik best

toegetakeld (ziekenhuisopname, S.M.), ik heb het zelf niet gemerkt hoor. Op straat nog werd ik gearresteerd".

Justitieel gesproken lopen de geweldsdelicten meestal met een sisser af. De interactie tussen 'dader' en 'slachtoffer' en escalerende omstandigheden zijn juridisch niet altijd te ontrafelen. "Nee (voor geweldpleging) ben ik nooit voor geweest. Hebben ze me wel proberen aan te smeren, maar dat lukte niet. Was een vechtpartij op straat. Openbare geweldpleging noemen ze dat dan. Ze zouden mij er in lullen maar dat lukte niet. Ik had twee getuigen, die eh.. mochten niet op komen dagen, die waren ook niet opgeroepen voor de rechtbank. Met de advocaat van het gerecht hebben we zitting verdaagd. Toen heb ik er nog een advocaat bij gehaald, dus toen had ik twee advocaten, plus die twee getuigen. Toen zaten ze vast, ja".

Een belangrijk bestanddeel in hun delinquentie vormen de verschillende vermogensdelicten. Na verloop van tijd bezondigen ze zich in toenemende mate daaraan, met name diefstal en inbraak. De introductie naar de meer serieuze vormen van (vermogens)delicten is opnieuw een soort 'leerproces' via reeds 'geschoolde' delinquente vrienden. "Ja, was ook een vaste groep, maar die kwamen dan wel eens effe bij mekaar en dan vertellen: Nou, ik ben daar ook heen geweest en daar is zoveel te halen. En die ander die was daar geweest en die had weer zoveel gepikt enzo. Nou op een gegeven moment denk je van: Nou als het zo makkelijk gaat, dan moet ik ook maar es. Nou de eerste keer dat ik een kraak zette had ik vijft., vijfenveertigduizend gulden te pakken. Ik zei: Nou dat ken vaker (lacht), ja. Was m'n allereerste kraak. Hebben ze me ook nooit voor gepakt. Ze weten wel dat ik gedaan heb, maar ze kunnen niets bewijzen".

Hun delinquentie is nu niet meer puur leeftijd-en groepsgebonden, maar krijgt een meer individuele verankering in hun levensstijl. Het gaat nu vooral om het geldelijk gewin. Ook dealen past daarin. "Ik leerde jongens kennen en die hadden speed en eh.. dat wou ik ook wel proberen. Ik dat proberen en zo ben ik er ingerold en ja, het moest bekostigd worden, dus begon ik erin te dealen, en nou ik verdiende er wel aan". Alhoewel ze, en zeker in de beginfase, optrekken met meer delinquente leeftijdgenoten proberen ze deze toch op afstand te houden. Er is dan ook meestal weinig solidariteit. De participatie aan meer delinquente netwerken gaat gepaard met meerdere risico's. Eén daarvan is het risico om verlinkt te worden. "Iedereen die kwam bij me en toen nou, ja, die junks die aan de heroïne zaten die waren op laatst, die werden opgepakt en hebben mij verluld. D'r waren een stuk of vijftien verklaringen voor mij, tegen mij op het bureau. Toen ben ik opgepakt, nou binnen tien dagen was ik weer vrij gelaten". Een andere is het risico om zelf slachtoffer te worden. Als je weet wie de dader is, moet je iemand wel terugpakken. "Als strafmaatregel dan doe ik het wel. Als één je bij de poot heeft gehad of zo, of je verlinkt heeft, dan haal ik het huis leeg. Blijft er ook niks staan. [...] Dat is twee keer gebeurd dat ik iemand het hele huis leeg heb gehaald. Die had mij bij de poot gehad. Eh.. die had een videorecorder bij mij uit huis gestolen. En ik wist het zeker, hij was gezien en hij wou niet toegeven. [...] Ze hebben me ook nooit gepakt, maar zijn huis was leeg en ze hebben mij nooit gepakt. Nee, dat is simpel zat".

Als er al justitiële reacties zijn dan zijn deze in het begin nog mild. Als ze blijven recidiveren, dan is het evenwel gedaan met de lankmoedigheid. "Tja, eh.. dat moest allemaal voorkomen voor de kinderrechter en eh.. daar werden toen alle zaken besproken altijd. Nou, dan krijg je meestal een waarschuwing enzo, maar toen moest ik echt voor het eerst, moest ik van mijn leven zitten in de bajes. Ik moest anderhalf maand zitten".

Dergelijke ervaringen worden gezien als leergeld. In hun 'kosten- en batenanalyse', een rationele afweging van verlies- en winstposten, zien ze dat ze relatief vaak de dans ontspringen — het fenomeen van de niet-ontdekte delinquentie -danwel, zeker in de beginfase, relatief licht gestraft worden. "Ik was wel vaker opgepakt enzo, maar waren allemaal eh.. winkeldiefstalletje, inbraakje daar en het stapelde maar op en het stapelde maar op en toen zei de rechter echt van: Nou is het afgelopen. Gewoon van eh..: Nou moet je het maar voelen. Nou moet je gaan zitten en toen ben ik inderdaad, want altijd was alles geseponed, toen ging ik zitten en dat was de eerste keer dat ik ging zitten, maar daarna heb ik nog van alles uitgevreten. En eh.. toen omdat ik andere jongens ook allemaal zag in de groep enzo, toen zag ik wel hoe het rechtssysteem hier in Nederland werkte. Ik bedoel: Als je nou een inbraak pleegt dan krijg je er dertig dagen voor, maar als je nou tien inbraken pleegt en dat valt onder dezelfde rechtszitting, dus eh.. ik doe nu een inbraak en ik word er voor opgepakt dan krijg ik daar, zeg maar, een maand straf voor. Als ik eh.. binnen een tijdsbestek van een half jaar, voor dat het nog voor de rechter komt, nog eens een dertigtal inbraken pleeg en dat komt onder dezelfde rechtszitting te vallen. Dat werd bij de kinderrechter, was het altijd zo van eh..: Nou, en alles wat je tot nu toe gedaan hebt valt onder deze rechtszitting en boem. Dat is toch een dom systeem. Dat werkte gewoon eh.. van eh..: Breek maar los, breek maar in en weet ik veel van allemaal wat".

Na verloop van tijd treedt er een zekere (proto)professionalisering op; ze weten wat ze wel en wat ze niet moeten doen. Ze geven de voorkeur aan baar geld als buit, ze kunnen werken op bestelling (helerscontacten), worden selectiever in hun keuze voor een doelwit, werken liever alleen, vermijden geweld, hebben geen gestolen spullen thuis, enz. Verder hebben ze een open oog voor eventuele gelegenheden en objecten. Daarbij zeggen ze de voorkeur te geven aan bedrijven boven particulieren; ze breken bij individuele burgers liever niet in. Ter illustratie een kleine staalkaart van uitspraken hierover. "De beste kraken zet je altijd alleen, liefst ga ik alleen. Eh.. minder kans dat je eh.., je wordt niet verlinkt". "Ik heb m'n ogen en m'n oren altijd open. Komt ook door handel, met handeltjes denk je automatisch, nou dan hoor je hier eens wat, hoor je daar eens wat, dus eh.. altijd bijblijven hè". "Ik heb vaak ingebroken om geld. Hier in Drachten, eh.. dertig, veertig (keer). [...] Ik heb nooit in huizen ingebroken. Het was altijd in bedrijven. Ik bedoel: Bedrijven die krijgen het terug van de verzekering en eh.. bedrijven dat is eh.., daar weet je zeker dat er 's avonds niemand is. Ik bedoel: Dat is allemaal veel safer". "Bij mij in huis, ik kan zoveel gestolen spullen krijgen als ik wil, bij mij in huis staan geen gestolen spullen. Ik wil geen gestolen spullen hebben, daar heb je niks aan. Daar kunnen ze je op pakken, maar ik wil in huis wel dingen stelen als iemand dat tegen mij zegt van: Eh.. jat dat even voor me, dan krijg je zoveel geld.

Nou, dan jatte ik dat wel, wat kon mij dat schelen. Haal jij even een kleuren-tv voor me op. Nou, dan haalde ik een kleuren-tv op, scheerapparaten, pickups en eh.. weet ik veel wat ik allemaal weggehaald heb". "Meestal wel iets waar je denkt van: Daar ligt geld of eh.. dingen die ik eh.. dus dezelfde nacht nog verkopen kan. En ik heb ook wel op bestelling gewerkt. [...] Eh.. nooit bij particulieren, altijd bij zaken, kantoorgebouwen. Veel bij bedrijven meestal, of bijna altijd bedrijven, kantoorpanden. Als je wist wat een computertje oplevert en beeldschermen worden veel gevraagd, printers worden veel gevraagd. Ik heb wel complete kopieermachines weg gebracht. Gewoon een busje huren en dan er in stouwen 's nachts en weg brengen". Onderdeel van het professionaliseringsproces is het bekend raken met het helerscircuit en het werken op bestelling. "Nou ik eh.., je hebt wel vaste adressen maar ik had ook verschillende die eh.. ik belde ze op: Heb je nog wat nodig? Of ze belden mij op: Kun je dat leveren? Dat had ik liever, dat ze mij opbelden. Het liefst op bestelling. Ik wil er niet een dag mee in huis zitten of zo. Nee, dan ben je wel een beetje dom bezig. D'r zijn genoeg gasten die doen het wel. Die jatten een computer, die hebben hem twee, drie weken in huis staan. Nou die gasten zijn ook niet normaal. [...] Nou tips, nee niet echt. Als er wat was dan deden ze het liever zelf natuurlijk. Want anders krijg je alleen maar tipgeld natuurlijk". "Nou, het liefst geld en anders iets wat grote waarde heeft, waarvan ik weet dat het grote waarde heeft zeg maar. Ik zal nooit geen onbenullige spullen mee nemen, echt niet, zoals radio enzo, dat neem ik niet mee, ben je gek. Wat moet je er mee. Die dingen kun je op de rommelmarkt voor een tientje, vijftien piek kopen".

Doordat ze regelmatig aangehouden worden — het zijn zo langzamerhand oude bekenden van politie en justitie — raken ze bekend met de procesgang en worden ze 'justitielwijs'; ze leren het klappen van de zweep. Ze weten wanneer ze wel en wanneer ze niet moeten meewerken, ze kennen hun rechten, ze zoeken rechtsbijstand via een vaste advocaat, ze weten hoe ze hun verhaal ('zieligheid', 'ongelukkige jeugd', 'tehuisverleden') moeten verkopen en hoe ze zich moeten opstellen, ze weten de hulpverlening in te schakelen, ze tonen hun 'goede wil', enz. Ook hier weer een serie uitspraken. "Verschillende keren, paar dagen achter mekaar, vier dagen. Je went er aan. Ja eerlijk, je went er aan. Ik was pff, zeventien. Toen heb ik maar een paar uur vastgezeten, maar later, na m'n twintigste, eenentwintigste, zat ik regelmatig, vier, drie, vier dagen vast. Ik heb ook wel eens tien dagen vast gezeten. Wel eens veertien dagen. Ja, dan vragen ze gewoon verlenging aan hè. Dat is heel makkelijk. Ze mogen je honderdenzen dagen vasthouden zonder dat je voor de rechter komt. Honderdzevende dag moet je voor de rechter, anders moet je vrijgelaten worden. Ja, die wet ken ik uit m'n hoofd". Dat lange voorarrest van deze respondent had te maken met een drugzaak. "Voor eh.. zeg maar, ze probeerden te pakken met dealen, wat ze nooit hebben kunnen bewijzen, dus ik heb het ook niet gedaan (lacht). Ja dus, zo denken zij dan. Terwijl ze zelf wel beter weten in feite dus. Zo lang het niet bewezen is mogen ze niet zeggen. [...] Nee, speed alleen maar. Heroïne wil ik niet dealen. Ik gebruik het zelf niet, ik wil het een ander ook niet aansmeren". "Nou kijk, als het toch al op papier staan dan eh.. zelfde verhaal vertellen voor de rechter, maar het is wel eens, als ze de zaak niet kunnen bewijzen, dat ik eh.. keihard d'r wat anders van maak. Dat is eh.. dan een bepaalde gang van zaken, zal ik

maar zeggen". "Van zielig, hoe ben ik er ingerold en weet ik veel allemaal. Wat waren de mogelijkheden voor mij enzo. Ik bedoel: Dat gooi ik dan open op tafel en dan eh.., ja ik heb er spijt van. Ja natuurlijk heb je er spijt van, natuurlijk. Nou dat liet ik ze ook merken. Dat ik er wel spijt van had en dat het niet meer voor zou komen enzo. Dat vertel ik ze ook wel. Maar ik bedoel: Ik ging gewoon weer verder met mijn leven zoals mijn leven was. Ik bedoel: Ik ga gewoon weer lachend verder. Ik bedoel: Dat is weer een periode, dat is weer achter de rug. Ik ben er voor gepakt en ja stom dat ik er voor gepakt ben. Nou ja jammer, klaar. Er wordt niet meer gedeald, nou over".

Wanneer de mogelijkheid zich voordoet, geven ze de voorkeur aan een alternatieve (taak)straf. "Ja dienstverlening is een heel goed iets. Je hebt wel een straf en toch kun je op een of andere manier jezelf een beetje meer waar maken met die alternatieve straf".

Het begin van de werkloosheid kent weliswaar de nodige negatieve bijeffecten als verveling, geldgebrek, veel op stap gaan, een grotere onverschilligheid, maar pas in tweede instantie treedt er een versnellerseffect, een kwalitatief omslagmoment, op. De delinquentie verhardt zich en raakt verstrengeld met druggebruik en criminele 'vriendengroepen'. "Dan was ik honderdzeventig gulden, was ik eh.. tot laatst was ik gewoon kwijt in de week, aan stuff. Ja, dat, ik wist het op te brengen en ik kon veel poffen". Dit poffen kan natuurlijk niet oneindig. "Er kwam een maat van mij vrij en die dealde wat in heroïne en zo. En die gebruikte het zelf ook en die kwam bij mij op bezoek. En daar kreeg ik gratis wat heroïne van. Maar een hele week lang gebruiken, maar op het laatst was het zo van eh... Dan zei ik van: Nou kom, zal ik vanavond even wat ophalen, ja, ja, ja, kan wel. Ik hup er naar toe. Kan ik ook poffen? Nee, ik kon niet poffen. Dan dacht ik al van: Godverdorie, ik moet maar inbreken, weet je wel. Ik moet maar geld scoren. Waar moet ik toch geld vandaan halen? Hunnie hadden ook wel geld nodig dat zag ik ook wel. Ja, hun moeten ook weer nieuwe kopen. Ik bedoel: Je kan niet altijd blijven poffen". "Ik ben een tijdje portier geweest, ook zwart. Dat is het (naam café) hier en eh.. dat was een sinister sfeertje wat daar in die kroeg hing. Veel drugsfiguren die komen, niet dat het daar gebruikt werd of verkocht werd, maar die veel kwamen. Dus die hadden veel meer contacten mee, was makkelijker aan te komen en toen, ja dan begin je meer te gebruiken. Kom je krap in het geld en toen kwam ik helemaal op het criminele vlak". Ze lopen daardoor het risico opgezogen te worden in de meer criminele, lokale subculturen. "Ik heb eh.. heel, heel ander soort kennissenkring dan eh.. toen ik aan het werk was. Meer drugsgebruikers eh.., ook werkelozen, criminelen. [...] Dan (toen hij nog werk had, S.M.) ging je daar niet mee om hè. Je hoorde d'r gewoon niet bij. Als je dan zei van: Ik heb werk, dan zeiden ze: Hè? Als je in die klassen werk hebt, nou dan kijken ze vreemd aan. 't Zijn bijna allemaal werkelozen. Als ze dan wat verdienen is het meestal op eh.. verkeerde manier". "Omdat, hoe meer je d'r mee omgaat, hoe linker dat je zelf wordt om gepakt te worden. Waar je mee omgaat word je mee besmet, zeggen ze dan. Hoe vaker dat zij het doen, hoe vaker wil je het zelf ook doen. Dan wordt het een prestigekwestie en dat wil ik niet. Zij doen het nog regelmatig ja. Ik, noh een enkele keer. Is wel minder geworden".

Ten tijde van het interviewen geven ze aan wat gas terug te hebben genomen. "Ze denken dat ik heel rustig ben geworden, ben ik in feite ook wel. Veel rustiger dan ik eerst was. Ik vreet nog wel eens wat uit of zo dus hè, maar niet zo opvallend meer, veel rustiger, veel relaxter. Ik neem de tijd er voor. Is nou lang zo vaak niet meer. Ken beter zeggen: Is nou een enkele keer". Ze relativieren nu ook meer hun delinquente identiteit, maar zichzelf helemaal vrij pleiten doen ze niet. "Ja je bent het eh.. nou eigenlijk niet meer. Ik weet niet, ergens wel, ergens niet. Paar jaar terug wel, ja. Toen was ik een echte crimineel ja. Ja, toen zag ik zelf ook van: Nog even en eh.., ik weet niet, ken ik wel een bende oprichten hier, want ze komen allemaal naar me toe met handel. Ja dat is op een gegeven moment wel zo".

De dreiging van zwaardere sancties (strengere straffen) speelt in dit proces van herbezinning een duidelijke rol. "Ik heb nog niet gezeten. Vrijspraak en voorwaardelijke straffen en eh.. proeftijd. Dienstverlening heb ik gedaan. Zolang ik maar niet hoefde te zitten want dat was m'n enigste zorg". Toch houdt deze dreiging niet in dat ze absoluut geen delinquentie meer plegen. "Ik deal niet meer. Alleen als ik echt, dringend geld nodig heb wel, dan wel. Of als ik geld omhanden heb en ik heb niet genoeg geld om handen dan koop ik weer tien of twintig gram en dat verkoop ik weer, maar eh.. ik ga niet echt meer dealen, echt niet, is gebeurd". Hun delinquentie krijgt daardoor een instrumenteler en calculerender, men zou ook kunnen zeggen: reflexiever, karakter. "De rechter die zei laatst eens een keertje tegen mij, van eh..: (naam respondent), wanneer houdt dit nou eens een keertje op? Ik bedoel eh..: Dan weet ik wel voor m'n eigen van eh..: nou hoef ik nog maar eens een keertje voor te komen en dan kan je wel zielig gaan zitten doen over je verleden enzo, dan denken ze ook van: Bekijk het maar. Nou moet je, nou moet je het voelen ook, ja". Er ontstaat een zekere noodzaak om meer omzichtig te werk te gaan. "Ik kreeg op een gegeven moment, kreeg ik te horen op het politiebureau: Nou we hebben het vermoeden dat jij de leider bent van een georganiseerde bende hier in Drachten. Ik dacht: Nou moet ik uitkijken, want nou gaat het mis. Daar had ik het helemaal niet op staan, vond ik helemaal niet leuk. Ja, je lacht wel even stom als je dat hoort van.., Huhuhu, ben je gek of zo, maar was helemaal niet zo leuk meer. Maar dat laat je natuurlijk niet blijken, nooit".

Ze houden, ook als ze wat gas terug nemen, een zekere mate van onverschilligheid. De consequenties van bepaalde gedragingen worden op de koop toe genomen. Als ze een bekeuring krijgen dan betalen ze deze bijvoorbeeld niet. "Ik bespaar nog wat, nou de soos gaat gewoon door, waar maak ik mij eigenlijk nog druk om. Twaalf dagen ben je er effe tussenuit, je bent effe, je hebt je eten en drinken heb je op tijd eh... De bajes hier in Nederland is zo makkelijk, ik lig de hele dag op mijn nest. Ik heb nog maar net verleden jaar, heb ik nog maar net, heb ik het weer gedaan. Moest ik weer een week zitten of zo voor een bekeuring. Ja rijden in een auto, nou dat is een weekje zitten". Ook deze houding impliceert een vorm van calculerend bezig zijn. "Het is goedkoper rijden. Door mijn hele leven heb ik gekeken: Het is goedkoper rijden zonder rijbewijs als met, dat ligt aan het systeem. Met rijbewijs is het duurder, is het duurder. [...] Nou stap ik smoordronken achter het stuur van een auto ja. Ik koop een auto van twee

bankjes, daar ga ik in rijden. Is niet gekeurd, zit niet in de verzekering, niet in wegenbelasting, hup daar rij ik mee. Ik gooi er benzine in. Het enige wat ik kwijt ben is die twee bankjes van die auto en benzinekosten. Nou benzinekosten ben je toch kwijt als je een rijbewijs hebt. Ten eerste moet je rijbewijs halen, dat kost geld. Je verzekering kost geld, wegenbelasting kost geld. En de auto moet APK-gekeurd zijn, dus een dure auto. Nou koop ik een auto van twee bankjes. Die is niet gekeurd, daar heb ik geen verzekering, daar heb ik geen eh.. wegenbelasting. Daar spring ik zo achter het stuur. Nou word ik gepakt. Ik doe afstand van de auto, dat is allemaal dan eh.. verloopt het proces verloopt soepeler. Je bent meewerkend op het bureau eh... Ik ben zes keer gepakt, ik ben drie keer veroordeeld. Die andere drie keer die zijn gewoon zo van de baan. Nou eh.. je wordt gepakt met een sloot drank op, nou dat eh.. mijn rijbewijs kunnen ze niet innemen, ik kom meteen weer vrij. Ik ken de volgende dag ken ik, zeg maar meteen weer achter het stuur springen, want het is precies hetzelfde, ik rij toch zonder rijbewijs. Ik bedoel: Ik krijg er geen extra douw voor. Ik krijg gewoon een paar honderd gulden boete, nou een paar honderd gulden boete, zeg maar dat je zeshonderd gulden boete krijgt. Dan denk je van: Goh zeshonderd, maar zo denk ik helemaal niet. Zeshonderd gulden is bij mij twaalf dagen zitten. Nou dan ga ik twaalf dagen zitten. Ik bedoel: Kost en inwoning heb ik gratis".

6.5 Arbeidsmarktoriëntatie

Als ze werk krijgen, is dat vaak aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Daarover zijn ze realistisch. Hun werkeisen zijn dan ook niet hoog, maar het werk moet wel een zekere vrijheid geven en het liefst hebben ze buitenwerk. "Buiten hè, dat bevalt me vooral en gewoon vrij". Dat dit soort werk (ongeschoold, laag betaald) nogal wat inconvenianten kent en veelal fysiek belastend is, deert hen niet. Tot op zekere hoogte zoeken ze daarvoor compensatie in de vrije-tijd. "Je hebt werk. Je hebt weniger kans om uit te gaan. Als je dan uit gaat, spring je ook echt uit de band dan. Even eh.. ontladen van de spanningen van de hele week, hè". Het doen van fysiek zwaar werk spoort tevens met hun houding van mannelijkheid. "Nou, zwaar was het wel. Het is lange uren, lange dagen en lopen, lopen, lopen. Ja, zwaar". Hun 'bedrijfsloyaliteit' is gering. Omgekeerd geldt hetzelfde: als er geen werk meer is dan worden ze ook zonder pardon afgedankt. "Je bent op een gegeven moment dan ben je gewoon aan de slag, eh.. beëindiging werktijd. Nou, en toen was er geen werk meer voorhanden, eh.. heel simpel in feite, maar ja, zo komt het er wel op neer".

Als ze binnen de lokale arbeidsmarkt elders meer kunnen verdienen, doen ze dat. Voorts liggen aan de vele baanwisselingen vaak conflicten ten grondslag. In die zin is hun allergie voor gezagsverhoudingen onderdeel van hun militante opstelling. Dat deze houding contra-productieve effecten heeft, maakt hen niets uit. "Na een half jaar kreeg ik ontslag. Dat was ook niet zo heel lang. Ja, ik ben er maar weg gegaan want anders had ik de baas in mekaar getrimd. Die dacht, dat ie een geintje met me uithaalde op een avond. Toen moest ik m'n excuses aanbieden. Ik zeg: Doe ik niet, echt niet, nooit

niet. Maar toen ben ik in overleg met z'n vrouw, ben ik op gehouden. Heb ik wat geld gekregen, extra".

Een andere factor voor het krijgen van ontslag kan druggebruik zijn of ze nemen zelf ontslag omdat ze een gevangenisstraf moeten uitzitten. "Daar heb ik ontslag genomen omdat ik toen moest zitten. Ik heb eh.. toen ik die afspraak (vonnis rechter, S.M.) te horen kreeg, heb ik ruim van te voren ontslag genomen. Ik dacht van: Dan leef ik er nog even een tijdje op los en dan eh.. dan kan ik zitten en dan hup dan kom ik weer vrij. Dus ik heb gewoon ontslag genomen, zo tegen de wil van de baas in en dat vonden ze helemaal niet leuk dus. Ik heb gewoon de schepen achter mij verbrand. Ik heb gewoon gezegd: Nou moet je luisteren. Ik moet over een paar maandjes zitten. Ik wil nou ontslag nemen, ik wil nou er op los leven. Ik moet zes weken zitten en dan zien we wel weer hoor".

Zolang er ruim werk voorhanden is, stuiten dergelijke beslissingen niet op grote problemen. "Het was in die tijd kon je, het werk lag voor het oprapen". Ze zijn immers bereid, onder voorwaarden van redelijke betaling, buitenwerk en vrijheid, om bijna alle soorten ongeschoold en semi-geschoold werk aan te pakken. "Toen heb ik zelfs eh.. als grondwerker gewerkt, antennekabel leggen. Nou, je hebt werk dus eh..".

Negatief gesteld zou men kunnen zeggen: twaalf ambachten, dertien ongelukken. Positief is echter dat ze zichzelf niet als werkschuw of als beroepswerkloze definiëren. "Als ze nou zeggen: Je moet weer als grondwerker. Ook best, ga ik ook direct aan de slag. Wat dat betreft heb ik helemaal geen voorkeur. Het gaat erom, zit ik op het werk". "Ik wil best mijn handen laten wapperen, maar dan moet het wel leuk werk zijn, waar ik zelf zin in heb. En meestal eh.. als ik trouwens, het maakt niet zoveel uit hoor, als ik werk heb, pff.. het gaat zijn gang wel. Ik werk wel goed, daar heb ik geen probleem mee. Ik weet precies wat mijn rechten zijn, ik weet precies wat een baas tegen mij kan zeggen en wat ik moet doen. Wat ik eh.. kan laten en eh.. wat, ik bedoel: Daar hou ik me ook precies aan".

Als een reguliere baan (tijdelijk) niet aanwezig is, kan zwart werken soelaas bieden. Soms als overbrugging naar een meer reguliere baan, soms als bijverdienste naast de uitkering. "Ondertussen heb eh.. vuilnisman heb ik zwart gewerkt. Zwart geld verdiend. [...] En eh.. effe kijken wat heb ik nog meer gedaan. Ja van allerlei soorten werk, zwart werk. Hier werken, daar werken, zus werken, zo werken".

Hun werkloosheid stoelt in het begin niet zozeer op een gebrek aan inzet, maar eerder op een gebrek aan competenties en sociale vaardigheden om een baan vast te houden. Een ander nadeel is dat er weinig 'arbeidsmarktkennis' voorhanden is. Wanneer ze ontdekken dat het economisch tij hen niet meezit dan ontwikkelen ze een meer geresigeneerde houding. "Ja, je berust d'r in hè. Nou honderd procent berust je er toch niet in in feite, maar je accepteert het wel meer". "Serieuze sollicitaties, ik heb eh.. één keer serieus gesolliciteerd in zes jaar".

Niet alleen hun arbeidsmarktpositie is zwak (opleiding, arbeidsverleden, leeftijd), maar ze beschikken ook over weinig hulpbronnen en netwerken (bemiddeling, voorspraak, tips). Ze trekken veelal met andere werklozen op. "Meestal moet je het hebben van

vrienden en kennissen maar eh.. ook niet zo'n vetpot. [...]. De laatste jaren ontzettend vaak (afgewezen, S.M.). Ik heb ook wel eens ruzie om gehad. Ja toen was ik een jaar of drieëntwintig, bijna vierentwintig en daar kwam ik bij iemand solliciteren. Hij zegt: Hoe oud ben je precies? Ik zeg: Drieëntwintig, word binnenkort vierentwintig. Hij zegt: Ben je mij te oud. Nou ik zeg: Moet ik met pensioen of zo? Ja, zo kwam dat er uit. Ja toen werd die gast wat opgefokt, geloof ik. Toen ben ik er maar uitgelopen. Ja, moet je te veel kosten, hè. Kijk, drieëntwintig jaar moet je het volle loon hebben". Als ze al solliciteren, is het vooral zelf erop afstappen; schriftelijk solliciteren komt weinig voor. "Toen was er een baantje vrij en daar zou ik samen met mijn maat naar toe, eh.. bouwbedrijf. Daar ben ik maar toegeweest maar die waren al voorzien of zo, weet ik veel. Die had geen werk voor ons. [...] Ik hou niet van dat schrijven, het moet persoonlijk. Moeten ze me wel of moeten ze me niet. Klaar, dat wil ik meteen horen".

Na verloop van tijd slagen ze er niet in opnieuw een baan te vinden en ontdekken ze tot de groep (langdurig) werklozen te behoren. "Ik heb ook nog werk gehad bij het dakbedekkersbedrijf. Ja zekers, dat was mijn laatste baantje, mijn laatste werk geweest. Een paar maand, zoiets, weet ik veel. Vaak zat gesolliciteerd, maar ik ben nu zes, zeven jaar werkloos". Gelet op hun geringe arbeidsmarktkwalificaties zijn ze te kenschetsen als niet-bemiddelbaar. De animo om te solliciteren neemt af en solliciteren krijgt een ritueel karakter (een nominaal voldoen aan de sollicitatieplicht).

Ze zoeken nu naar andere bezigheden en inkomstenbronnen. Alternatieven als werken voor een uitzendbureau of het doen van vrijwilligerswerk worden afgewezen. "Dat (het doen van vrijwilligerswerk) zie ik niet zitten. Ik weet het niet. Eh.. bij mij is zo: Werken daar moet je geld beuren, dat is altijd zo geweest. Niet voor niets doen". Met het werken voor een uitzendbureau hebben ze slechte ervaringen; ze vinden vooral dat ze uitgebuit worden. "Dat ging via Start-uitzendburo. Werk ik nooit meer voor trouwens, nee, troep. Ze zeggen dat ze d'r zelf niks aan verdienen maar ho, ho, ho, dat heb ik even nagecheckt zelf. Nou je kunt het nooit bewijzen, maar ik weet van mezelf wel dat ik veel te weinig kreeg. Nou, dat hebben zij er tussen uit gehaald, dat ken niet anders".

Vervolgonderwijs, met als doel een betere kwalificatie voor de arbeidsmarkt, is in hun ogen geen reële optie. Het waren toch al niet zulke 'leerders'. "Nou ik weet het niet hoor, want ik eh... Als ik omscholing ga, dan ga ik wel in uitkering omhoog maar eh.. wat krijg ik ervoor terug. Ik ben veel blijer zo met mijn vrije-tijd. Ik kan zelf alles indelen zoals ik wil. Kan zelf bepalen wat ik wil, ik geniet gewoon van het leven. Ik heb alles wat ik wil". Het feit dat ze geen duidelijk omliggende beroepsperspectieven hebben, speelt daarbij eveneens een rol. "Ja wat voor opleiding moet ik dan volgen. Ik zou niet weten wat voor opleiding ik zou moeten volgen, echt niet. Ik zie mezelf nog niet een opleiding eh.. diploma halen".

Hun traditioneel arbeidsethos transformeert zich dan na verloop van tijd richting bezigheidsethos, een vorm van 'hosselgedrag'. Zwart werken is nu niet langer een overbrugging gedurende perioden van kortdurende werkloosheid, maar een alternatief voor

regulier werk. "Ik heb eh.., ik scharrel van alles bij elkaar". Het hosselen betekent ook dat legale en illegale inkomensstrategieën in elkaar overvloeien (zwart werken, onjuiste opgaven woonsituatie bij de Sociale Dienst, handeltjes drijven, dealen in drugs, vermogensdelinqentie). "Ik dacht: Ik kom voorlopig niet meer aan de bak. Toen ging ik ook het criminele vlak op enzo. Niet zo weinig trouwens. Ja, ik was al werkloos, niks te doen enne eh.., ja, je krijgt toch een klap enne eh.. ja, toen ging het best eh.. mis".

Er af en toe iets zwart bij 'scharrelen' wordt genormaliseerd. "Vind ik eh.. onbenullige bedragjes, dat moet toch eh... Kijk, dat loopt niet in de honderdjes, echt niet". Behalve het kunnen aanbieden van kwalificaties waar vraag naar is, is een ander probleem dat ook hier relevante netwerkcontacten gering zijn. Ze hebben weliswaar een uitgebreide kennissenkring, maar de daar aanwezige 'hulpbronnen' zijn gering. Op reguliere basis zwart werken, vinden ze te riskant; nadelen zijn ondermeer kans op betrapping, teveel de aandacht op je vestigen, strafforkting krijgen, uitbuiting door malafide werkgever. "Ik wil dat safe spelen. Als ik het wil doen, dan moet ik ook op safe spelen en anders dan hoeft het voor mij niet. Ik bedoel: Ik kan, ik kan morgen wel zwart werken, dat weet ik ook wel, kan wel een bank of twee, drie in de week verdienen. Maar dan loop ik het risico, dat ik gesnaaid wordt. Wat heb ik daar aan. Daar koop ik toch niks voor. Ja, de risicofactor speelt bij mij een hele grote rol. Want ik weet wat mijn rechten zijn, ik weet wat de soos z'n rechten zijn. Ik weet het precies hoe hun dat uitzoeken en eh.. toestanden. Met een controle snappen. Ik bedoel, dat eh..: Ik werk het liefst in Noord-Holland, werk ik zwart en eh.. ik bedoel: In de hele wijde omgeving is niemand die me kent daar. Ik bedoel: Zien ze me daar rondstappen, dan ken je een valse naam opgeven. Mogelijkheden, die zijn er genoeg. De risicofactor is te groot".

Een ander nadeel van zwart werken, ook gegeven het risico, is dat ze vinden dat ze te weinig verdienen. "Ik zeg zelf wat ik moet verdienen. Voor minder doe ik het niet. Ik noem een prijs en als ze daar niet mee akkoord zijn, dan niet. Laat dan maar, dat is heel makkelijk". Ze willen zich niet laten uitbuiten. "Voor een lange tijd achter mekaar? Nee. Als ze bij me komen bij wijze van spreken, voor drie maanden zwart werk hebben. Ik zeg: Nou ja, zet me maar op papier. Ik wil geen drie maanden zwart achter mekaar werken, echt niet. Nee, dan krijg je wel te weinig. Als je het dan uitrekent ook. Daar begin ik echt niet aan".

6.6 Huwelijksoriëntatie

In hun omgang met de andere sekse — ook hier weer ontmoetingen op straat en in uitgaansgelegenheden, via vrienden — domineert een macho-houding. Als ze een relatie krijgen/hebben, dan grotendeels op hun voorwaarden. In die zin bewaken ze vrij rigide hun eigen onafhankelijkheid en vrijheid. Wordt de relatie vaster dan kunnen ze eventueel gaan samenwonen. "Ik heb er aardig wat versleten ja. Ik heb eh.. zelfs drie jaar samengewoond, verloofd geweest. Een keer een jaartje samengewoond, en nog eens een keer een jaar samengewoond, ik weet niet meer".

Breekpunten blijven echter conflicten over hun ongeregeld leven, stapgedrag, omgang met vrienden, druggebruik, delinqentie danwel een te grote afhankelijkheid van de

vriendin. "Ze heeft een hele andere kijk op het leven als ik heb. Eh.. ik leef van dag op dag. En zij wil het echt allemaal uitgestippeld hebben. Nee, dat kan ik niet". Na verloop van tijd onttrekken ze zich aan de inperkende eisen van een relatie, zelfs als er kinderen zijn, en gaan ze weer hun eigen gang. "Ze was in verwachting. Nou ik zei: Dan trouwen we maar voor het kind er is. Nou nee, dat ken wel als het kind d'r is. Nou daar kwam dus een probleem over, het kind was twee maand of zo, toen zei ze: Nou wil ik trouwen. Ik zeg: Maar ikke niet! Nee, dat hoefde voor mij niet meer. Pff nou dat botste, weg. Vrijdags ruzie, 's maandags vertrokken. Dan ben ik ook heel kort". Daarmee houdt ook vaak hun verantwoordelijkheid voor de kinderen op, zowel wat de opvoeding als wat de financiële ondersteuning betreft. "Nou ik heb wel kinderen maar ik voed ze niet op. Misschien komt dat ooit nog wel eens, als ik nog eens rustig word maar eh... Ik weet niet, ik zie het dan wel als ik er voor sta, denk ik. Dat ken je van te voren toch niet bepalen. Je ken van te voren zo veel bepalen, maar daar ken zoveel tussen komen. Dat weet je toch niet". "Maar ik betaal dus geen alimentatie dus. Dan zou ik weinig overhouden. Ik heb er één op naam opgeschreven, dus. Kijk eh.., ik ben eh.. de vader dan wel, maar ik leef d'r niet bij in huis. Ik weet niet hoe het dagelijks toe gaat en dan wil ik me daar (met de opvoeding) niet mee bemoeien".

Het huwelijk dan wel (geromantiseerd) gezinsideaal vormt voor hen, in ieder geval nu, geen structurerende levensopgave. Daaruit vloeit voort dat ze, in tegenstelling tot bijvoorbeeld type II, ook geen relationele identiteit ontwikkelen. "Eh.. gelukkig niet getrouwd, gelukkig niet. Nee, dat zie ik voorlopig niet zitten en een vriendin ja pff, nee niet echt vaste vriendin. Noh ik weet niet, ik heb er geen behoefte aan, echt niet. Niet echt tenminste".

Door hun positie van ongebondenheid hoeven ze ook geen verantwoording af te leggen naar een partner. Daarmee hangt samen dat ze niet hoeven te voldoen aan de eisen van het kostwinnerschap; ook dat vormt een belangrijke voorwaarde voor het continueren van deze 'ongebonden' levensstijl.

6.7 Klasse-oriëntatie

Hoewel deze mannen weten dat ze tot de onderste strata van de samenleving behoren, is dat geen punt van reflectie voor hun zelfbeeld. "Ik kom uit arbeidersklasse en ik ben eh.. ja". Er is dan ook nauwelijks sprake van een klasse-affiliatie. Solidariteit en streven naar collectieve lotsverbetering spelen geen rol. Het is meer van: ieder voor zich en God voor ons allen. Hun overleven is vooral een individueel overleven. Ze maken uiteraard wel een onderscheid tussen 'wij' en 'zij', de anderen — en in die zin is er sprake van een grote sociale afstand naar de meer gevestigde burgers -, maar in hun dagelijks bestaan heeft een dergelijk onderscheid weinig relevantie. Er is sprake van een vorm van segregatie; men trekt vooral op met leeftijdgenoten in vergelijkbare situaties (lotgenoten). Als ze mensen uit andere strata beoordelen dan eerder op persoonlijk functioneren en hoe echt ze overkomen (authenticiteit) dan op status of welstand. Men heeft wel oog voor kansenongelijkheid en inkomensverschillen, maar daar doet men

flegmatiek over. Als mensen meer verdienen dan hebben ze daar immers in geïnvesteerd door het volgen van een opleiding en hard werken. "Dat zou ik belachelijk vinden. Als je iemand die heel lang leert en iemand die niks leert dat die even veel zou verdienen. Dat zou belachelijk zijn".

Politieke thema's vormen geen gespreksonderwerp. Ze stemmen met de voeten, dat wil zeggen dat ze bewust niet stemmen: in die zin zijn ze tot op zekere hoogte te beschouwen als 'staatsverlaters'. "Ik stem ook niet. Nee absoluut niet. Ik zie het niet, ik zie het nut er niet van, echt niet".

Wat hun uitkering betreft zien we een zekere ambiguïteit; ze ervaren het krijgen van een uitkering als een recht — en ze zijn daarvoor ook wel dankbaar -, maar ze zien ook dat de verzorgingsarrangementen onderworpen zijn aan een proces van afkalving. Dat sommige groepen, die toch al in de knel zitten, daar manifest slachtoffer van worden, ontgaat hen niet, maar hoe dat te keren, weten ze ook niet. "Nou, ik denk dat die (verslechteringen) er genoeg zijn. Ik denk dat ze bezig zijn derderangsburgers te kweken, heel langzaam. Nou kijk eh.., Jan met de pet, dat is dan de kleine verdienende, werker en de derderangs is dan de werkelozen en ouden van dagen. [...] Nou kijk, ze kunnen bezuinigen, zus bezuinigen, zo bezuinigen. Ze storten zoveel miljoen daarin van een of ander project. Daar gaat zoveel heen, naar één of ander iets. Ik snap dat niet, niet echt. Ze zijn gewoon bezig om zichzelf een beetje de stront in te douwen, vind ik". Door hun levenservaringen zien ze zichzelf nu wel als volwassenen, zij het dat ze daarbij uitgaan van hun eigen definitie. "Ik ben vijfentwintig maar ik heb soms het gevoel, dan ben ik veertig, zo veel heb ik meegemaakt in de loop der tijd. [...] Volwassene, ja dan zit ik al gauw te denken aan boven de dertig enzo, die zijn toch bezadigder, meer burgerlijk". Bemoeiingen van anderen wijzen ze af. "Ach eh.. zijn heel veel die zeggen wel van: Nou eh.. die verslaving daar moet je mee ophouden. Nou ik zeg: Dat is mijn wereld, mijn leven, dus. Nee, ik zie het niet echt noodzakelijk". Dat ze daarbij in een bepaalde hokje worden gedouwd zij zo. "Iedereen wordt in hokjes gestopt. Ik bedoel: Het zijn toch weer allemaal hokkies waar je in komt. Laatje die, laatje die, laatje die. Ik word ook in hokjes gestopt". In hun zelfbeeld hanteren ze hun eigen regels, meningen van anderen zijn dus niet relevant. "Daar kijk ik doorheen, daar kijk ik gewoon doorheen. Ik kijk gewoon hoe ik zelf ben. Ik weet gewoon hoe ik zelf ben en eh.. ik bedonder geen mensen, ik bedonder niemand. Ik zeg rechtuit waar het op staat en ja, willen ze me geloven dan geloven ze me. En willen ze me niet geloven dan niet. Ik maak me nergens druk om, dat moeten ze zelf weten".

6.8 Conformisme-oriëntatie

Deze oriëntatie kent een zekere tweeslachtigheid. Enerzijds is er een conformeringsdruk vanuit het dominante systeem, anderzijds is er druk vanuit het discours. Bij deze levensstijl zien we dat beide mechanismen niet sporen, maar haaks op elkaar staan. Het zich aanpassen aan de eisen van de dominante cultuur en bijbehorende invoegtrajecten

naar de volwassenheid heeft geen functie meer. Waarom zou je je aanpassen aan of investeren in eisen die ver van je bed staan en geen zichtbaar voordeel opleveren? "Ik denk maar zo: Ik draai een beetje mee, ik loop een beetje mee met iedereen. Ik heb toch m'n eigen gedachten zo overal over. Ik red mezelf wel een beetje. Zolang ze mij met rust laten laat ik hun met rust".

Hun gebrek aan conformering houdt niet in dat ze a-moreel zijn of dat ze het plegen van criminaliteit normaal vinden, maar dat in hun rationaliteitsafwegingen de baten van maatschappelijke aanpassing niet opwegen tegen de voordelen van het streven naar gewin op korte termijn langs illegale wegen. "Die vonnissen werden steeds korter joh. Ja, die zes weken is het langste wat ik ooit gezeten heb. Het werd altijd onder een zaak gevoegd en ik kreeg altijd heel weinig en eh.. ik kon het altijd op mijn verleden afschuiven en ik ben eh.. een paar jaar terug ook gepakt met dealen in speed en toen heb ik een eis van zes maand gekregen en toen was de uitspraak drie maand of zo, vier maand. Toen eh.. ja ik bedoel: Ik zat al een beetje in het rechtssysteem en wist wel hoe het rechtssysteem zo'n beetje werkte hier in Nederland. Hoger beroep gegaan, hoger beroep gewonnen, honderdvijftig uur werk gekregen, honderdvijftig uur werk heb ik gedraaid". Als ze gepakt worden is dat het risico van het 'vak'. "Ja, wie z'n billen brandt, moet op de blaren zitten, hè. Maar je wordt zo gauw, je krijgt gelijk een nummer opgedrukt en stempel. Nou dan zal het altijd wel zo zijn, dat is wel zo maar verder eh.., je hebt wat gedaan en je moet er straf voor hebben. Dat vond ik wel rechtvaardig".

Het krijgen danwel hebben van een justitieel verleden (strafblad) wordt niet echt als een nadeel gezien. "Dat houd ik mooi achterwege. Ik bedoel: Daar komen ze toch niet achter ja. Als ze er naar vragen dan eh.., ja dan vul ik het helemaal in. [...] Nee, mijn kansen zijn niks verminderd. Ik bedoel: Dat is geaccepteerd tegenwoordig in de maatschappij. Het maakt helemaal niks uit, het is volledig geaccepteerd door de maatschappij. Ik bedoel, als ze vragen: Ben je met justitie in aanraking geweest? dan vul je ja of nee in. Er wordt nooit gevraagd: Wat heb je gedaan of hoe zit dat of... Dat vragen ze toch niet of ze vragen het van man op man. En dan zeg je toch van: Nou moet je luisteren. Ik heb vroeger eens een akkefietje gehad. En eh.. ik bedoel: Inzage in stukken krijgen ze toch niet op het politiebureau".

Door hun niet-betrokkenheid, hun positie van onverschillige buitenstaander, nemen ze al van jongs af een marginale maatschappelijke positie in. Het verlies van respectabiliteit, verlies van reputatie, ook in relationele zin, of het in de waagschaal stellen van kansen op een baan worden niet als verliesposten ervaren. Hun leerproces is het leven zelf. "Daar heb ik ook veel van geleerd toch. Nou bijvoorbeeld hoe justitie nou eigenlijk werkt, dat wist ik nooit. Nou, dat weet je nou wel. Eh.. hoe je met bepaalde mensen om moet gaan. hoe je met die om kunt gaan enzo, dat is heel anders". Ze stellen hun regels tegen die van anderen. "Kijk, zij (de politie, S.M.) hebben regels waar ze zich aan houden en ik had m'n eigen regels, tot op bepaalde hoogte waar zij zich een beetje aan moesten houden en dat hadden ze op het laatst door, dus dan werd er wat

gepraat en soms, soms ook niet. Dan zat ik twee, drie dagen in de cel, dan zeiden ze geen woord. Nou, dan zei ik ook niks".

Ook als ze zich wel respectabel zouden hebben opgesteld, zouden ze niet veel beter af zijn. Ze zijn immers bij voorbaat al kansarm door hun milieuachtergrond, gebrekkige opleiding, geringe 'systeemkennis'. Ze hoeven door het afwijzen van het relatie-ideaal zich ook niet bedreigd te voelen door relationele verliesposten. Bovendien kennen ze in hun onmiddellijke omgeving getrouwde vrienden van vroeger (mannen van type II) en de daar aanwezige problematische gezinssituatie is nauwelijks een wenkend perspectief. "Die (oude vrienden), meestal getrouwd enzo en kindertjes, eh.. dat hoeft voor mij niet". Gesteld kan worden dat ze van jongs af gesocialiseerd zijn in een 'armoede-overlevingscultuur', een soort 'verzetscultuur' gebaseerd op wantrouwen. "Ik ben een wantrouwend mens geworden". Daarin geldt dat bijna alles mag zolang het maar niet uitkomt. In die zin is het plegen van 'anonieme' vermogenscriminaliteit — en dat geldt ook voor zwart werken of het benadelen van de Sociale Dienst — een genormaliseerde praktijk. Wetsgetrouwheid dan wel gezagsgetrouwheid loont minder dan allerlei illegale praktijken, waarin het behalen van het eigen voordeel voorop staat. In die zin zijn ze calculerend bezig. Ik heb reeds gewezen op de 'proto-professionalisering' van hun criminele carrière, hun risicoperceptie en selectieve keuze in doelwitten. Daarin past bijvoorbeeld geen vermogenscriminaliteit met geweld. "Als er een geweldsaspect aan zit, dan wordt me het risico te groot. Degene, die dan eh.. moet slaan of in elkaar rammen, dan moet je jezelf al zo vermoed zijn dat die je echt helemaal niet kan herkennen. En dan mag er al helemaal niks gezegd worden en dan spelen er zoveel facetten mee, dan is het al helemaal niet meer rendabel. Maar als het echt de vraag is van eh.. ja nou, het zal lukken onder bedreiging, nou dan wil ik er al niet eens aan beginnen. Dat zijn vast grote risicofactoren, dan wil ik er al helemaal niet aan beginnen". Bij deze levensstijl gaan, kortom, delinquentie en deviantie hand in hand en beide factoren versterken elkaar. Toch zien we ook bij hen na verloop van tijd dat ze in rustiger vaarwater terecht komen. Ze zijn uiteraard niet vierentwintig per dag bezig met het plegen van delinquentie. Het leven wordt iets minder hectisch, maar blijft ongebonden en relatief ongeregeld; interventies en bemoeiingen van anderen worden afgewezen, men houdt het leven in eigen regie. De dreiging van zwaardere straffen heeft daarbij eveneens een doorwerking. Het plegen van bagateldelicten (de vroegere leeftijdsgebonden delicten) levert, gezien de risico's, te weinig op en de criminaliteit neemt steeds meer de vorm aan van verwervingscriminaliteit.

6.9 Maatschappelijke en culturele oriëntatie

Meermalen is reeds gewezen op de grote afstand tussen dit discours en de dominante cultuur, waarin vooral middenklassewaarden de toon aangeven. De (institutionele) maatschappij is een abstract begrip. "De maatschappij, de maatschappij. Wat is de maatschappij? Dat zijn toch mensen, dezelfde mensen die opbellen of ik een putje wil doen". De waarden van de dominante cultuur: investering in eigen toekomst door het

volgen van een zo hoog mogelijke opleiding, het kiezen voor baanzekerheid en het streven naar vooruitkomen (carrière), het stichten van een gezin en het dragen van verantwoordelijkheid, het bewaken van een respectabele reputatie, betrokkenheid naar anderen, enz. zijn van een andere orde. Hun dubbele marginaliteit is moeilijk te doorbreken. De rol van het onderwijs in het proces van cultuuroverdracht met betrekking tot middenklasse waarden is gering. De beloften van goed je best doen, vooruit komen, uitstellen van behoeften, investeren in je toekomst hebben in dit milieu geen wervingskracht. Ook de politiek met haar verheffings- en emancipatie-idealen heeft afgedaan; de legitimiteit van de bestaande verhoudingen is in deze milieus altijd al kwestieus gebleven. Voor hen geldt nog steeds: wie voor een dubbeltje geboren is, wordt nooit een kwartje; je moet vooral voor jezelf zorgen. Deze ervaringskennis kan worden gezien als hun Leitmotiv, als hun organiserend principe bij uitstek.

Hoewel hun discours traditioneel en klassebepaald is, evolueert hun denken mee met globale maatschappelijke ontwikkelingen, maar selectief en in een eigen tempo. Ondanks hun macho-houding naar vrouwen toe zijn ze niet tegen buitenshuis werken van vrouwen of het maken van carrière. Ook deze houding verwijst weer naar een zekere distanciëring; men moet het zelf maar weten. "Ik laat iedereen vrij in zijn eigen keuze, dat moeten ze zelf weten. Dat moeten ze allemaal zelf weten". In hun houding naar andere levensstijlen is een zekere ambiguïteit zichtbaar. Als mensen zelf een keuze maken voor een bepaalde levensstijl of biografie-ontwerp dan is dat hun zaak, maar ze moeten er wel achter staan (eis van authenticiteit). "Nou, als iemand punker is, dan is dat in mijn ogen een punker en dan moet hij zich daar naar gedragen. En als hij een homo is dan moet hij daar voor uitkomen en dan moet hij dat eerlijk vertellen. En daar moet hij geen andere mensen mee lastig vallen, dan moet hij dat gewoon zijn. Daar maak ik me niet druk om". Punkers, mensen met een andere geaardheid e.d. worden onder deze voorwaarde getolereerd. Opvallend is hun afwijzing van levensstijlen die op het eerste gezicht niet zoveel afwijken van hun eigen levensstijl. Scharnierpunten daarin zijn arbeidsethos en de rationaliteit van oplossingen. Van 'beroepswerklozen' moeten ze weinig hebben. "Beroepswerkeloze, beroepswerkeloze, dat is een opvatting en eh.. staat in mijn woordenboek niet, echt niet". Ditzelfde geldt voor bijvoorbeeld junks en voetbalvandalen. Hoewel ze zelf ook met 'kruimeldelicten' zijn begonnen, vinden ze delinquentie van jongeren als winkeldiefstal e.d. maar niks. "Meestal omdat ik poen nodig heb ja. Daar kick ik niet echt op. Kicks, ik krijg m'n kicks wel van de speed op een of andere manier. Freaken noemen ze dat, hè".

Naar minderheden is weer dezelfde ambivalentie zichtbaar; ze hebben er geen moeite mee zolang minderheden zich aanpassen en werken dan wel werk zoeken. Is dat niet het geval dan oordelen ze veel negatiever. Hoewel er sprake is van generalisatie zijn vooral eigen concrete ervaringen maatgevend.

Wanneer we kijken naar hun maatschappelijke en culturele participatie dan is deze grotendeels afwezig, maar dit wordt niet als problematisch ervaren. Ook hier weer oordelen langs 'wij-zij' scheidslijnen.

6.10 Democratische-politieke oriëntatie

Politiek heeft, zoals al gezegd, weinig relevantie. Ze zien wel dat bepaalde beslissingen hen ook raken, bijvoorbeeld bezuinigingen, maar ze zijn er niet wezenlijk in geïnteresseerd. Politici zijn mooipraters en zakkenvullers, waarvoor geldt dat het eigenbelang en vriendjespolitiek doorslaggevend is. Hun politieke machteloosheid en de ingewikkeldheid van politieke processen, taalgebruik dragen ertoe bij dat ze weinig vertrouwen in de politiek hebben.

Ze stemmen niet, zijn nooit lid van een vakbond geweest en zien demonstreren als nutteloos. De invloed van politieke socialisatie via het onderwijs is gering. Politiek blijft een duister bedrijf en waarom zou je je erover druk maken? Daarmee verdwijnen tevens de grote thema's naar de rand. De derde wereld, de milieuproblematiek, problemen rondom oorlog en vrede, technologische ontwikkelingen vormen geen gespreksstof. De rol van de media in informatievervalsing en meningsvorming is nihil. Zo zijn ze, ook vanwege de kosten, niet geabonneerd op een dagblad.

Alleen wanneer politieke issues concreet hun belang raken, schenken ze er enigszins aandacht aan, maar ook dan meer als kennisgeving dan zaken waarop je invloed kunt uitoefenen. De problemen van hun marginaliteit en het daarbinnen overleven staat ver af van het politieke bedrijf. "Ja, je staat er altijd wel eens een keer bij stil, bij zulke dingen, maar je moet er niet te diep over nadenken, want net wat ik zeg, als je er te diep over nadent dan eh.. maak je er veel te druk om". In die zin leven ze echt in de marge van de samenleving, waarin onverschilligheid wordt gecombineerd met leedvermaak wanneer dingen fout gaan. Ze reageren cynisch op beloften en toezeggingen, gericht op het verbeteren van hun positie. Ze ervaren immers zelf dagelijks aan den lijve de tweedeling van de samenleving in kansarmen en kansrijken, in mensen zonder baan en geen vooruitzichten, en werkenden. Wat hun eigen positie betreft hebben ze daar niet al teveel problemen mee. Anderen moeten, net als zichzelf, ook maar hun eigen problemen oplossen.

6.11 Toekomstoriëntatie

Er is bij hen nauwelijks sprake van een duidelijk omlijnd toekomstperspectief. "Ik leef ook nooit eh.. een half jaar vooruit, dat ik zeg met een half jaar doe ik dit. Ik zie de tijd wel komen. Ik probeer d'r van te maken wat er van te maken valt".

De structurering van hun levenspad is immers niet gecentreerd rondom de realisatie van traditionele levensopgaven als een beroeps- of relationele identiteit. Wat dit laatste aspect betreft leggen ze soms een verbinding met maatschappelijke omstandigheden. "Ik wil geen kinderen. Wil niet trouwen. Niet in deze maatschappij, kom op. D'r mankeert toch van alles aan. D'r klopt niks van, van die hele maatschappij niet".

Ze proberen zich, zo goed en kwaad als het gaat, staande te houden. Plannen maken heeft geen zin, het leven loopt toch anders dan gedacht. Ze zijn niet ambitieus of aspirerend om maatschappelijke posities te bereiken. Zo realistisch zijn ze ook wel.

Hoe het met het reilen en zeilen in maatschappelijk opzicht gaat, is daarbij onbelangrijk. Voor zichzelf zijn ze optimistisch, maar ze beseffen dat steeds meer mensen maatschappelijk in de knoei komen, maar daar kunnen zij ook niets aan doen. Helemaal gerust op maatschappelijke ontwikkelingen zijn ze niet. Dit kan zich vertalen in een aantal doemscenario's, maar ook daar moet je je niet teveel van aantrekken. "Ik hou er wel rekening mee dat ik nog de derde wereldoorlog meemaak, ja echt. Daarom zeg ik ook crisisjaren. Neuh, helemaal niet (bang voor, S.M.). Als het zo ver is, ga ik buiten zitten met een kratje bier. Ik lig er niet wakker van".

6.12 Materiële zekerheidsoriëntatie en uitkeringsafhankelijkheid

Over het krijgen van een baan zijn ze niet optimistisch. Het arbeidsbureau vervult voor hen geen functie. Dit houdt in dat ze vooralsnog moeten zien rond te komen van hun uitkering. Deze krijgen ze vaak op weekbasis en met budgetteringssteun van de Sociale Dienst. "Ik heb eh.. alles goed voor elkaar bij de Sociale Dienst. Eh.. mijn huur, water, licht, gas, de rekeningen alles wordt betaald. Alles, verzekeringen en alles. Daar heb ik geen omkijken naar en ik krijg honderd gulden in de week uitkering. Daar kan ik me prima mee redden". Door dit systeem kunnen ze hun uitgaven nog enigszins overzien. Klagen heeft weinig zin; je moet de tering naar de nering zetten of: "Anders dan moet je maar werk zoeken hoor. Als je geen gekke dingen wilt doen en eh.. wil je gekke dingen doen, dan zoek je maar werk. En als je geen werk hebt, dan kun je geen gekke dingen doen. Nou klaar, dan houd het toch op. En dan ken je wel mooie waanbeelden voorhouden van eh..: Ja dit kan wel en dat kan wel. Nee dat kan niet. Je hebt zoveel geld en daar moet je je mee redden".

Heibel schoppen op de Sociale Dienst zien ze als contra-productief. "Moet je luisteren, het geld wat ik krijg dat krijg ik, daar doe ik niks voor. Dat krijg ik zo van de maatschappij. Nou waarom zou, waarom zal ik problemen hebben. Ik krijg m'n geld toch waar ik, waar ik, waar ik, wat in de grondwet staat waar ik recht op heb. Nou, al korten ze dat, dan korten ze het. Daar kan ik ook niet mee zitten. Ja, dat vind ik jammer, maar ik bedoel: Daar kan ik zelf toch niks aan veranderen. Ik bedoel: Dan moet je maar werk zoeken". De ambtenaren daar kunnen ook weinig veranderen aan het uitkeringssysteem. "Ze doen eh.., ja ze proberen jou te geven wat jou toekomt. Kijk, ze kunnen er ook niks aan doen dat stelsels wijzigen enzo". "In het begin wel eens (kwaad gemaakt, S.M.) ja, maar je moet jezelf ook aanpassen. Een keer goed vloeken of zo, dus eh... Ken heel verschillend wezen. Kijk, ken wel wezen dat je ergens op rekt, dat hij zegt van: Nee. Nou en dan ben je effe kwaad".

Ze proberen dan ook om zich nominaal aan te passen door het handhaven van een laag profiel. Ze hebben niet zoveel moeite met controle door bijstandsamtenaren. "Nou echt controlerend eh.., nou nee. Ik zou zeggen: Als ze nou bij me aan de deur kwamen, was ik er wel strontmoe van, maar nou niet. Ze mogen gerust komen. Hij mag zelfs op de koffie komen, dus eh... Je kunt zelf bepalen hoever je ze toelaat volgens mij, dus eh..". Ze zijn regelwijs genoeg om hun eigen voordelen te laten prevaleren, ze nemen het niet

zo nauw met allerlei voorschriften — maar ze stellen wel prijs op een zekere respectvolle behandeling. "Ik heb vanaf het begin één (bijstandsmaatschappelijke werkende, S.M.) en die heb ik nog steeds en die voldoet prima. Hij begrijpt mij en ik begrijp hem. Ja, die neemt mij serieus. Nou die ik dan ken eh.. ja, ze proberen je wel zo veel mogelijk te helpen en te steunen, echt wel. Ze proberen je gewoon eh.. aan jou te geven wat jou toekomt. Dat is wel goed hier". De sollicitatie-eis wordt min of meer voor kennisgeving aangenomen. "Nou, eh.. op mijn briefje vul ik in dat ik gesolliciteerd heb. Ik pak gewoon een willekeurige advertentie uit de krant. Ik heb gesolliciteerd op directeur of hup dat vul ik in. Dan vullen zij de rest in en laat ze maar bellen. Ik heb er toch niet op gesolliciteerd, maar laat ze maar bellen. Ze bellen er naar toe en ja, dat bedrijf dat heb zoveel telefonische sollicitaties gehad, dat kunnen ze toch niet meer nagaan of de mijne er ook tussen zit. Ik bedoel: Dan kunnen ze me ook niets maken, want je moet. Ik bedoel anders krijg ik strafuitkering. Dat vul ik ook netjes in. Laat ze maar natrekken. Ze kunnen me niks bewijzen, ze kunnen me niks bewijzen".

Mochten de uitkeringen te laag worden dan hebben ze altijd nog als alternatief een intensivering van hun verwervingscriminaliteit, tijdelijk zwart werken enz. "Als de uitkeringen nog lager worden dan zou ik wel weer m'n fondsen aan moeten vullen. Wij noemen dat fondsen aanvullen hè, wij breken niet in". "Dan werk je de criminaliteit in de hand".

Ze hebben in ieder geval een dak boven hun hoofd — ze stellen geen overdreven woon- en inrichtingseisen — en kunnen, binnen de gestelde inkomensbegrenzingsen, hun eigen prioriteiten vaststellen. Het leven overdoen hoeft eigenlijk niet. "Misschien dat ik hetzelfde wel gedaan had. Ik zeg wel: Ik heb toch een mooi leven achter de rug op de een of andere manier. Heel veel goeie herinneringen toch. Ik heb toch heel veel mensenkennis op gedaan en levenservaring. Ik weet niet of het dan zoveel anders zou zijn. Ja overdoen en weten wat ik nu weet, dan zou ik er wel meer geld uitslaan, ja".

Noten bij hoofdstuk 6

213. Vergelijk bijvoorbeeld ook het onderscheid in vormen van kennis, taalverwerving en gebruik van taalcodes voor kinderen uit verschillende sociale klassen van Bernstein. De vraag is daarbij in hoeverre kinderen uit de lagere klassen zich aanpassen aan het onderwijssysteem danwel dat er sprake is van een klassecultuur conflictmodel. "The social structure of the school, the means and ends of education, create a framework that the middle class child is able to accept, respond to and exploit" (Bernstein, 1961: 296). De culturen van de lagere en middenklassen worden gezien als oppositioneel; middenklasse kinderen beschikken over 'elaborated codes', kinderen uit de lagere klassen 'restricted codes'. De consequenties voor kinderen uit de lagere klassen is dat: "The attempt to substitute a different use of language and to change the order of communication creates critical problems for the lower working class child, as it is an attempt to change his basic system of perception, fundamentally the very means by which he has been socialized" (Bernstein, *ibid.*: 304). Dit houdt in dat er twee verschillende, klassegebonden, socialisatiestijlen naast elkaar bestaan. Uit een ander onderzoek van Bernstein en Brandis bleken sterke aanwijzingen te bestaan voor het gegeven dat: "1 The middle class mothers are more likely than working class mothers to take up the child's attempts to interact verbally with the mother in a range of contexts. 2 The middle class mothers are less likely to avoid or evade answering difficult questions put to them by their children. 3 The middle class mothers are less likely to use coercive methods of control. 4 The middle class mothers are more likely to explain to the child why they want a change in behavior (Bernstein and Brandis 1968)". In de overdracht van waarden in de socialisatie heeft een dergelijk onderscheid ook consequenties voor de internalisatie van morele opvattingen en reflexiviteit. "It would seem that the internalizing of the principles of the moral order, the relating of this order to the specifics of the child's behaviour, the communication of feeling, is realized far more through language in the middle class than in the working class. The social is made explicit in one group, whereas the social is rendered less explicit in the other. Where the social is made explicit through language then that which is internalized can itself become an object (Mead 1943). Perhaps here we can begin to see that the form of control over persons in the middle class induces a reflexive relation to the social order, whereas, in the working class, the form of control over persons induces a relatively less reflexive relation to the social order" (Bernstein en Henderson, 1974: 285).